

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 JANUARI
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16e JAARGANG
Nº 1

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

EEN DANKWOORD, TOT DEN SCHEIDENDEN GEMEENTEARCHIVARIS Dr. W. C. SCHUYLENBURG GERICHT.

Nu Dr. Schuylenburg met 1 Januari a.s. zijn ambt van gemeentearchivaris neerlegt, stelt de Vereeniging Oud-Utrecht er prijs op, hem, die van de oprichting af deel uitmaakte (en naar wij hopen nog vele jaren deel zal uitmaken) van haar bestuur en de redactie van het Jaarboekje, haar hulde en dank te brengen. Zij toch staat vooraan in de rijen van degenen, die zijn werk voor de stad, oud en nieuw, buitengewoon hebben leeren waardeeren.

Dat werk is, dit mogen wij vertrouwen, nog lang niet ten einde. Met de gemeente, waar hij nu reeds meer dan 40 jaren woont en werkt, is hij te zeer samengegroeid dan dat zijn warme belangstelling voor haar zou kunnen verkoelen. Ongetwijfeld zal hij èn in de verschillende besturen en commissies, waarin hij zitting heeft, èn als algemeen gezocht en zeer gewaardeerd raadsman nog veel voor haar willen doen. Slechts zal het accent zijner bemoeiingen worden verlegd, nu zijn ambtstijd ten einde is.

Het is op hetgeen hij in ambtelijk verband voor Utrecht deed dat thans het licht moet vallen, en natuurlijkerwijs wordt daarbij in dit Maandblad een bijzondere schijnwerper gericht op zijn even veelzijdigen als gewichtigen en vruchtdragenden arbeid in het belang van oud-Utrecht.

Vooreerst dan heeft hij menig uit een rechtskundig oogpunt merkwaardig stukje uit Utrecht's rijke historie blootgelegd en op heldere wijze verklaard. In die richting lag de taak, welke hem bij zijn komst in 1900 werd toevertrouwd en spreekt uit den hem toebedeelden titel van „ambtenaar belast met het rechtskundig onderzoek ten behoeve der gemeenteadministratie”.

Een schat van gegevens op historisch-juridisch gebied ligt besloten in de honderden rapporten, die hij over acute kwesties uitbracht, aanvankelijk in de zoeven genoemde qualiteit, daarna als commissie-chartermeester, waartoe hij in 1908 werd benoemd, en ook nog als gemeentearchivaris, als hoedanig hij met ingang van 1 Januari 1919 den grootmeester-pionier op het gebied van het

archieffwezen en boeienden Utrechtschen geschiedschrijver Dr. Mr. S. Muller Fzn. opvolgde. Veilig kon het gemeentebestuur op Schuylenburg's kompas varen, want zijn rapporten waren steeds het resultaat van een nauwkeurig, scherpzinnig onderzoek. Critisch en onbevooroordeeld ging hij te werk. Hij was er op uit, ieder het zijne te geven, en kende daarom ook aan de Gemeente geen greintje meer recht toe dan haar naar zijn overtuiging werkelijk toekwam. Kennelijk wilde hij er het zijne toe bijdragen om te verhoeden, dat de overheid, in wier dienst hij was, onberaden acties zou ondernemen of hare machtspositie zou gebruiken om burgers tot erkenning van dubieuze gemeentelijke rechten te brengen.

Vanzelf moest hij bij dezen arbeid, dien hij gedurende bijna 20 jaren onder het alziend, scherp oog van zijn chef verrichtte, buitengewoon goed vertrouwd raken met de stad en haar geschiedenis, want de problemen, waarvoor het gemeentebestuur onophoudelijk kwam te staan en die hem dan werden voorgelegd, waren van een verrassende verscheidenheid, zooals men zich die slechts in een groote oude en toch levende stad met een belangwekkende historie denken kan.

De bundels rapporten over den eigendomstoestand der werven vormen alleen reeds voor lange jaren een rijke, zelden falende bron van veel waarde. Toch maken zij slechts een klein onderdeel uit van het materiaal, dat de heer S. in den loop der jaren heeft bijeengebracht en geordend. Toen ik er dezer dagen nog eens weer een oog in sloeg was het alsof ik in enkele tellen bliksemsnel de stad en haar omgeving in alle richtingen doorkruiste en overal vandaan fragmenten uit haar historie te voorschijn zag springen: eigendomsrechten en onderhoudsplichten ten opzichte van tallooze stoepen, balies, kelders onder de straat, boomen, slooten; de rechts-toestand van bruggen o.a. in verband met vaarrechten; buurrechten en erfdienstbaarheden; vischrechten; de positie der gemeente met betrekking tot verschillende jaagpaden, sluizen, watern en bruggen buiten haar grenzen; de afkoop van Stads kleine schulden; oude ambachtsheerlijkheden; de huurweer onder Lauwrecht; de geschiedenis van oude stichtingen, begrafenis- of doodenbussen, het Drankverkoopersgilde, en zooveel meer. In gedachte maak ik met den archivaris opnieuw een onzer veler gemeenschappelijke kruistochten door de stad, b.v. een, die ons voert langs de Vinkenkade, Pijlsweerd, het Zwarte water, het Zwarte Paard, de perceelen-Enkelstroth bij de Bleekerskade en de Kanaalstraat, de Koningspoort, het oude Vredenburg, de Stadsmanège, het wed aan de Ganzenmarkt, het slootje aan het Janskerkhof, de Hofpoort, het Militair Logement, het Zakkendragershuisje, de Minutensteeg, de Roode Poort, Manenburg en Rotsoord: zooveel namen, zooveel kwesties, en . . . evenveel puntige, zakelijke, doorwrochte rapporten van den thans scheidenden Archivaris.

Maar ook los van opgeworpen rechtsproblemen ontsloot zich langzamerhand voor zijn geest gansch oud-Utrecht, gelijk het voortleeft in monumenten en bouwsels, rechtsbronnen, geschiedkundige geschriften en topografische beschrijvingen, prenten uit den historischen atlas, voorwerpen uit het historisch museum, schilderijen en teekeningen van Utrechtsche meesters of op Utrechtsche motieven.

Aan al deze voor de kennis van oud-Utrecht belangrijke afdeelingen heeft hij vóór en na zijn voortreffelijke zorgen gewijd, eerst als rechterhand van Mr. Muller, onder wiens stuwende, suggestieve leiding zijn eigen persoonlijkheid allerminst teloor ging, later als archivaris, tevens directeur van het Gemeentemuseum.

De oude Utrechtsche rechtsboeken en verdere bescheiden hadden al spoedig geen geheimen meer voor hem; zijn uitgebreide kennis omtrent hetgeen daarin besloten lag stelde hij — ik spreek ook uit eigen ervaring — met groote gulheid ter beschikking van de velen, die om voorlichting bij hem aanklopten. Het uit documentair oogpunt uiterst belangrijk materiaal van den historischen atlas wist hij gestadig uit te breiden en op de hoogte van den tijd te houden. Elke passende gelegenheid greep hij aan om een deel van den rijkdom der portefeuelles in aantrekkelijken vorm te etaleeren en daardoor de belangstelling van de burgers voor hun stad telkens te verlevendigen.

Meestal werd voor zulk een expositie een ruimte beschikbaar gesteld in het Museum, waaraan zijn naam voor altijd met eere verbonden blijft. Ja, dat Museum heeft onder zijn krachtige, beleidvolle directie menige verrassende, verblijvende metamorphose ondergaan, waarvan hij zelf op eenvoudige, sobere wijze en met die bescheidenheid, welke hem kenmerkt, rekenschap heeft gegeven o.a. in de voortreffelijke inleidingen tot den catalogus der schilderijen en dien van het historisch museum der stad, — boekdeelen, schier elke bladzijde waarvan getuigenis aflegt van het talent, waarmede hij de directie voerde.

Het behoort zeker tot het merkwaardigste van zijn loopbaan, dat hij, die in de rechten had gestudeerd, zich allengs ontpopte als een volmaakte museumdirecteur: een man van fijnen smaak en uitgebreide kennis op kunstgebied, beschikkend over grooten takt, een bijzondere overredingskracht en een meer dan gewoon talent voor onderhandelen, alle eigenschappen, die hem vooral bij zijn streven naar verrijking van de schilderijenverzameling uitnemend te stade kwamen.

Binnen mijn bestek valt, wat het Museum betreft, hetgeen de heer S. deed voor een doeltreffende opstelling en oordeelkundige ordening van het historisch gedeelte, daarnaast zijn telkens met groot succes bekroonde pogingen om de collectie van Utrechtsche meesters (15e—19e eeuw) te verrijken. Hoe belangrijk die verzameling in de laatste tientallen jaren geworden is doet een be-

zoek aan het Museum zelf zien, maar ook een blik in den Catalogus: haar beschrijving van de hand van de nieuw benoemde directrice, Jonkvrouwe Dr. C. H. de Jonge, beslaat ongeveer 100 blzz. tekst. Ook mag ik niet onvermeld laten de toegewijde, wél beloonde zorgen voor het in 1930 aan de Van Hoornekade opgegraven oude schip, en zeker evenmin de tot in de puntjes verzorgde ontvangsten in de zalen en kruidtuinen van het Museum, waardoor het vele schoone van oud-Utrecht ook aan de vreemdelingen in al zijn rijkdom wordt geopenbaard.

Hoe ten slotte de heer S. buiten Museum en Archief, nl. in de stad zelve voor de monumenten waakt en er, o.a. in de Schoonheidscommissie, het zijne toe bijdraagt, dat dank zij hetgeen thans gebouwd wordt oud-Utrecht in latere eeuwen veel schoons zal bevatten, — wij weten het allen en zijn ook daarvoor hoogst erkentelijk.

Inderdaad is Utrecht, en niet in de laatste plaats Oud-Utrecht, dezen uitstekenden bewerker, verzorger en beschermer van Utrecht's verleden grooten dank verschuldigd. Het is mij een voorrecht, aan mijn goeden vriend en hooggeschatten medewerker gedurende zooveel jaren dien dank namens onze Vereeniging te brengen.

Bilthoven, 1 December 1940.

FOCKEMA ANDREÆ.

EEN DOOR KAREL V AAN DE BUURKERK GESCHONKEN GLASRAAM.

Het origineel van den hier afgedrukten brief van zekeren „Anthonis Eversoen, glaesmaker" berust in het archief van de heeren en graven van Culemborg (inventaris no. 259). Hij werd daar, in gezelschap van een kwitantie van den glasmaker (ter somme van 170 Hollandsche guldens en 3 stuivers) voor in 1525 te Hoogstraten geleverde glazen, gevonden door Mr. A. P. van Schilfgaarde, hoofd-commies aan het Rijksarchief te Arnhem. Deze zond een afschrift ervan ter plaatsing in ons maandblad, zoo mogelijk te voorzien van een bijschrift.

„Edele, hoochgeboren heer van Alein, greef tot Hoochstraten, heer tot Culenborch, heer tot Borsel, stadhouder van Holland ende den Sticht van Utrecht etc. Uwer genaden sullen gelieven te weten, hoe dat die Keyserlijke Maiesteit heeft gegeven t'Utrecht in den Dom, als Uwer genaden wel weten, een glas, ende ic begeer vruntelick op Uwer genaden, dat mijn Uwer genaden doch niet vergeten en willen, alsoe mijn Uwer genaden toegeseyt heft, als Uwer genaden bescheit had, wat daer in comen sal. Soe begeer ic vruntelick, dat Uwer genaden mijn doch gedachtich wesen willen,

ende ic sal dat soe maken, dat den Keyserliken Maiesteit ende Uwer genaden daer eer ende lof ende prijs af hebben sullen. Ende begeer vruntelick, mijn aldergenadichste heer, dat Uwer genaden mijn doch den penninck gunnen wilt voer een ander.

Bij mijn Anthonis Eversoen glaesmaker,
altijt U scamel dienaer bi nacht ende bi daech."

De brief bevat geen datum. Maar uit de aanspraak valt reeds op te maken, dat hij geschreven is na 1528, op z'n vroegst nog aan het einde van dat jaar. Immers op 20 October 1528 droeg de in 1524 tot bisschop gekozen, maar toen nog niet als zoodanig geconfirmeerden, Hendrik van Beyeren de temporaliteit van het Nedersticht over aan den keizer en eerst daarna kon deze Antoine de Lalaing, graaf van Hoochstraten en heer van Culemborg, het stadhouderschap-generaal ook over Utrecht opdragen, hetgeen nog in diezelfde maand October geschiedde. Anderzijds wordt de termijn, waarin de brief geschreven is, beperkt door het einde van het stadhouderschap van den graaf: 1540.

Dan is er ook iets in den brief, dat eenigen twijfel doet rijzen: de schrijver heeft het over een glas in den Dom. Voor zoover nagegaan kan worden was er echter toen geen enkel raam in dit kerkgebouw, dat om een voorziening vroeg, als waarvan hier sprake is. Een glasraam, geschonken door den keizer, moest bovendien toch ook een aan diens staat geëvenredigde plaats bekomen, d.w.z. in een koorraam of desnoods als afsluiting van een dwars-schip. Maar de 13 ramen van de 5 koorkapellen van den Dom prijkten met verschillende stalen van glazenierskunst uit het tweede kwart der 15e eeuw, gelijk die in de beide transepten met werkstukken uit het laatste kwart dier eeuw. Aan het einde der 16e eeuw versierden zij het gebouw nog.

Het is dus uitgesloten, dat de keizer een glasraam aan den Dom geschonken heeft. Maar de glasschilder schrijft toch zoo positief, dat de keizer een glas geschonken had, dat men dit feit wel aanvaarden moet als werkelijkheid. Er moet dus bij den schrijver een misverstand bestaan hebben over de plaats, waar het raam aangebracht zou worden. En nu is het maar de zaak, om uit te vinden, wáár dat raam aangebracht kan zijn.

Uit het voor een viertal jaren uitgegeven werk van den heer Th. Haakma Wagenaar, De Bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht, blijkt o.m., dat aan de noordzijde van het koor een O.L. Vrouwekoor werd gebouwd, dat in 1511 voltooid is, waarna men in het volgende jaar den bouw van het H. Kruiskoor aanving, waaraan (zie blz. 271) in 1524 nog gemetseld werd. De drie koren stonden met elkaar in verbinding. Het is dus heel goed mogelijk, dat de ramen in de koren of tijdelijk met ondoorzichtig materiaal gedicht waren, of dat zij voorloopig waren voorzien van gewone

glasruitjes, waarvan het herstellen wegens tijdens het werk van den afbouw aangebrachte schade geen hooge kosten medebracht.

Een onderzoek in de rekeningen van de Buurkerk leverde wel eenig resultaat. In de rekening loopende van Lichtmis (= 2 Febr.) 1528—1529 komt de volgende post voor: „Item noch gegeven Jan de Scriver van drie supplicatien te scrieven om die glaess. te geven, d een van wegen de K.M., d ander anden greeff van Hoehstraten ende die derde aan heren Joryaen Scenck, facit tsamen V st.” Er werden dus drie verzoekschriften geschreven „om die glaess(en) te geven”, en één daarvan was gericht aan den keizer. Die verzoeken gingen uit in het jaar, waarin men nu vermoeden kan, dat de bouwwerkzaamheden aan de koren geheel beëindigd waren.

De rekening over het jaar 1530/1 bevat twee posten, die ter zake dienen: „Item gegeven een boode, die tot Culenborch ende Oudewater ging aenden meyster om dat glas dat Keys Mat gegeven hadde after t hoech outaer . . . VI st.”, en: „Item verteert bijden meyster, die dat glas voirs. maecken soude, tot Gouwen huys . . . I g III½ st.”

Uit deze beide posten blijkt, dat het verzoek aan den keizer met een gunstig gevolg bekroond geworden is. Bovendien wordt de plaats aangewezen, waar het glas komen zou: achter het hoogaltaar, dus in het middelste der drie koorramen. Verder kan men er uit opmaken, dat de „meyster” niet te Utrecht woonde, want zijn naam wordt zelfs niet genoemd en zijn woon- of verblijfplaats wist men te Utrecht niet. Bij zijn bezoek aan de stad maakte hij een nog al ruime vertering. De bode, dien men zond, om den meester op te zoeken ging naar Culemborg, hetzij, omdat de stadhouder daar vertoefde, hetzij, omdat men de woonplaats van den meester daar zocht, of om naar diens woonplaats te vernemen, en hij heeft hem te Oudewater gevonden.

Waar de glasmaker niet te Utrecht woonde, is het verklaarbaar, dat hij zich in den brief vergiste omtrent de plaats, waar het door den keizer geschonken raam moest komen, dat hij gaarne wilde ontwerpen en vervaardigen. Hij was dus toen nog niet over de uitvoering geraadpleegd. Dat hij in plaats van de voornaamste parochie-kerk de meest bekende kapittelkerk noemde, behoeft dan geen bevreemding te wekken.

Nu blijven er nog wel enkele vragen over. Zoo b.v. of *hij* het glas werkelijk gemaakt heeft en welke de voorstelling(en) geweest is (zijn), die er in voorkwamen(en). Bij gebrek aan de noodige gegevens en door het afbreken van het geheele koorgedeelte van de Buurkerk in 1586, waarbij ook het door den keizer geschonken glas verwijderd is, is het niet mogelijk op die vragen een antwoord te geven. Het eenige wat gezegd kan worden, is dat de brief wel in 1529 geschreven zal zijn.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De Utrechtsche ateliers. — In *Oud-Holland* (LVII-1940, blz. 97—108) schreef de heer K. G. Boon „eenige opmerkingen naar aanleiding van vroege Nederlandsche schilders”, die met een overzicht over de Utrechtsche ateliers beginnen.

„Verschillende publicaties over de vroege Noord-Nederlandsche kunst hebben in den laatsten tijd de aandacht gevestigd op Utrecht als kunstcentrum. Naast de onderzoekingen van Byvanck en Hoogewerff voor de miniatures, bracht Hoogewerffs boek over dit onderwerp verschillende nieuwe hypothesen. Voor de sculptuur schreef Vöge een interessante bijdrage, die meer licht wierp op de vorming van Nicolaas van Leyden, waarbij de aandacht werd gevestigd op een aantal grafmonumenten, die uit iconografisch en uit stilistisch oogpunt van groot belang zijn. De identificeering van Everhard Rehwich met den Hausbuch-meester, die door Solms-Laubach werd voorgesteld, gaf behalve in de werkzaamheid van Nicolaas van Leyden, een geheel nieuw inzicht in de uitstraling der Utrechtsche invloedssfeer. Tenslotte werd de kwestie van den invloed van Utrecht opnieuw ter sprake gebracht door Grete Ring, die aan de hand van reeds eerder door Friedländer voorzichtig opgeworpen hypothesen de vorming van den Meester van het Bartholomeusaltaar naar Utrecht verplaatste. Naast het vaststellen van de Utrechtsche scholing van den kunstenaar bracht deze schrijfster een tweetal werken wegens hun iconografischen inhoud met Utrecht in verband, die ons inziens, ook wat den stijl betreft, duidelijk in dit milieu thuis-

hooren.

„Overziet men in groote trekken het resultaat van deze onderzoekingen, dan blijkt, dat Hoogewerff zich bij zijn toeschrijvingen voornamelijk laat leiden door de Utrechtsche miniatures. Aldus komt hij ertoe om in Utrecht een sterken invloed van Van Eyck aan te nemen. Deze invloed, die duidelijk is te bemerken in de verluchtingskunst, blijkt, zooals Hoogewerff aantoonde, ook in de muurschilderkunst te bestaan. Voor de voorbeelden uit de paneelschilderkunst, die volgens Hoogewerff ook deze Van Eyck-invloed ondergingen, is het verband met Utrecht nogal problematisch. Toch lijkt het ons wel juist om ook op dit gebied, evenals dit trouwens voor de sculptuur valt waar te nemen, den invloed van de Brugsche schilders te veronderstellen.

„Vöge, Von Solms-Laubach en Grete Ring kennen elk op een afzonderlijk gebied aan Utrecht een wijde invloedssfeer toe. In plaats dus van alleen een afhankelijkheid van anderer kunst te veronderstellen, houden zij met een zelfstandig optredende kunstrichting rekening, die een belangrijken en vormenden invloed op de naar den vreemde getrokken kunstenaars moet hebben uitgeoefend. Beziet men het vraagstuk der Utrechtsche schilderkunst van uit dit gezichtspunt, dan kan men, lijkt ons, een veelzijdiger beeld verwachten dan dat waartoe Hoogewerff zich beperkt.”

De schrijver vult dit algemeen overzicht nog met verschillende gegevens over stukken, die de betekenis van Utrecht voor de Noord-Nederlandsche schilderkunst in het

begin der 16de eeuw nader aantoonen, aan. In een volgend nummer zal vermoedelijk gelegenheid bestaan, om op die belangwekkende mededeelingen terug te komen. E.

De „Plaats” (Stadhuisbrug). — Bij de reproductie van een door Pieter Saenredam van dit stadsdeel gemaakte tekening vertelt dr. A. van Hulzen in *Historia* (VI-1940, blz. 222—225) van „die Plaetze” te Utrecht, zooals die er in October 1686 uitzag. Tal van bijzonderheden, die vroeger het „forum palatinum”, het stedelijk bestuurscentrum, zooals Van Buchell het in zijn „Traiecti Batavorum descriptio” (1592) noemde, kenmerkten, worden daarbij door den schr. in herinnering gebracht.

Na den Domtoren, die ook op deze tekening het stadsbeeld overheerscht, wijst schr. op de toen nog van hout opgetrokken huizen aan de Vischmarkt op den achtergrond, en op het raaden rechthuis, dat door Klein- en Groot-Lichtenberch en Hasenberch, oorspronkelijk de stamhuizen van vornaam Utrechtsche geslachten, werd gevormd. Op den voorgrond, op de hoek der Ganzenmarkt, staat het Keizerrijk, waarin toentertijd beneden de stadswaag, boven sommige gildes-kamers waren ondergebracht. Ten opzichte van den forschen, gothischen gevel van dit hooge gebouw vormt dien van Hasenberch met zijn ranke torentje in renaissancestijl, wel een sterke tegenstelling. Ter rechterzijde is de bekoepeling van de stadskraan te

zien, die op de grachtwerf stond en waarmee de goederen uit de laag liggende schepen op den hoogen wal werden geheschen. Boven de kraan uit is nog even de gevel van het hoekhuis der Snippevlucht zichtbaar, de ondiepe huizenrij, die tusschen de Leugen- en de Beijerbrug, thans de Stadhuis- en de Bezembrug, langs het water was gebouwd, doch in 1700 werd afgebroken.

Het midden der Plaats was door een steenmozaiek, die een windroos verbeeldde, versierd. Lantaarns zijn op de tekening, die nogal gedetailleerd is, niet te zien; vermoedelijk was dus in Saenredams dagen geen straatverlichting aanwezig.

Bij ongewone gebeurtenissen konden slechts weinig burgers op het pleintje plaats vinden en bij de daar vrij geregeld door de rederijkers of de Hieronymusklerken gegeven voorstellingen, wanneer het tijdelijk opgeslagen schavot als schouwtooneel diende, moeten ze wel schouder aan schouder hebben gestaan. Een voordeel was, dat het in andere gevallen, zooals bij dreigende volksoploopen, gemakkelijk kon worden afgezet. Enkele dezer gebeurtenissen worden door dr. Van Hulzen verhaald, ook de oploop der democraten op 29 Maart 1786. Dat toen „twee duizend burgers ondanks een snerpenden wind en een hevigen sneeuwstorm uren lang voor het stadhuis bleven staan”, lijkt echter, de plaatsruimte in aanmerking genomen, wel wat overdreven. E.